

## *Pogledi na rat i strategiju*

Među tekstovima koji su se poslednjih godina pojavili u vojnim časopisima susednih zemalja, a tiču se teorijskih pitanja strategije i filozofije rata i mira, zapaženo mesto zauzima studija brigadnog generala grčke vojske *Miltijadisa Ksifijasa* pod naslovom »Strategija«<sup>1</sup>. Za našeg čitaoca to može biti korisna informacija iz dva razloga: prvo, zato što je reč o armiji prijateljske susedne države, i drugo — što u načinu tumačenja materije ima veoma zanimljivih, čak i originalnih opservacija, od kojih neke, na primer o komandovanju, mogu da podstaknu na razmišljanje i akciju. S obzirom na obim i način publikovanja studije, general Ksifijas očigledno nije nameravao da dublje i šire ulazi u pokrenuta pitanja. Međutim, i iz onoga što je rekao može se steći uvid u njegove glavne idejne premise i metod kojim ih tumači.

Osnovni argument kojim pokušava da objasni strukturu svoje studije (prvi odeljak je o tzv. filozofiji rata, a drugi o ratnoj veštini) za generala Ksifijasa je broj učesnika u ratu. On počinje »istorijskom« maksimom Žorža Klemansoa da je »rat isuviše ozbiljna stvar da bi se mogla prepustiti vojnicima«, ali odmah i proširuje taj aforizam opaskom da se to tiče i loših političara<sup>2</sup>. Pravilna definicija bi, prema autoru, trebala da glasi: rat je veoma ozbiljna stvar da bi se mogla prepustiti vojnicima i neupućenim i neukim političarima. Druhim rečima, rat moraju da izučavaju svi, pogotovu najviši državni organi, kako bi mogli da rešavaju probleme od vitalnog značaja za

<sup>1</sup> Objavljeno u časopisu *Stratitotiki Epitheorisis*, br. 6—7, 1980. god.

<sup>2</sup> Žorž Klemanso (1841—1929), poznati francuski političar, u prvom svet-skom ratu predsednik vlade.

naciju. Takve zahteve treba postavljati, očigledno, najviše vojnicima zbog prirode njihove profesije, mada se i u odnosu na njih ne smeju gajiti prevelike iluzije.

## I

Prema generalu Ksifijasu, za razumevanje rata kao svojevrsne društvene i prirodne pojave, potrebno je pre svega utvrditi njegova suštinska obeležja, uslovljenost i oblike. Autor smatra da rat nije isključivo pojava među ljudima. Ona je svojstvena svim živim organizmima, pošto u prirodi »...postoji permanentno i nemilosrdno uništavanje jednih živih bića radi održavanja drugih. U toj borbi vlada samo jedan zakon — zakon sile i jačeg«. Polazeći od takvih idejnih premisa, autor u suštini predlaže dvojaku definiciju rata: u širem značenju, kao prirodne pojave (»svako delo pojedinca radi sticanja koristi na štetu drugog predstavlja rat«) i u užem značenju, za obeležavanje oružanog sukoba između »dve nacije, koji je izazvan namerom jedne od njih da okupira drugu ili da ostvari neku korist za sebe na štetu druge«. U skladu s tim, mogu se označiti i dva uzročnika ratova: biopsihološka svojstva ljudi (kao jedinki) i odnos između naroda i država. Prema Ksifijasu, značajniji su prvi razlozi. Njihov koren je u instinktima koji pokreću čoveka na rat i upravljaju njegovim ponašanjem. Navodno su to tri instinkta: samoodržanja, reprodukcije i za vladanjem. Ovaj poslednji je izuzetno jak u ljudi s većom inteligencijom, jer ukoliko je »intelekt na višem stepenu, instinkt za vladanjem poprima intenzivnije oblike i tera pojedinca da se bore za viši položaj u sklopu vladajuće klase«. To osobito dolazi do izraza u ratu, utoliko više što »...ratničko slavlje doprinosi većem uspehu u borbi«.

Već na osnovu toga mogu se shvatiti idejno-teorijske pozicije kojima se autor rukovodio. Reč je, naime, o interpretaciji tzv. biološke teorije u tumačenju društvenih pojava, čije je osnovno obeležje podvođenje ljudskog društva pod iste zakone koji deluju i u prirodi, tj. koja pokušava da dokaže kako i u životu ljudi, odnosno u društvu, deluju iste zakonitosti borbe za opstanak koje su, prema Darwinovoj teoriji, neizbežne u životinjskom svetu. Iz takvog polaznog stava sledi autorov zaključak: pobude za vođenje ratova skrivene su u samoj čovekovoj prirodi, u njegovim instinktima, u njegovoj nagonskoj sklonosti ka destrukciji, ratovanju, osvajanju. Pobornici takvih teorija, poznato je, nadovezivali su svoja gledišta na učenje engleskog filozofa Tomasa Hobsa, koji je pisao da i u prirodi i u društvu

neprekidno vlada rat svih protiv svih (*bellum omnium contre omnes*), pošto »bit rata nije u stvarnoj borbi, već u poznatoj sklonosti za borbu«. Mada autor »Strategije« to implicite ne naglašava, očigledno je da je njegova polazna pozicija prihvatanje biološke teorije (Kont, Spenser i dr.), i još uže — njeno svodenje na tzv. teoriju instinkata, koju je razradio osnivač moderne američke sociologije Mak Dugal.

Procenivši da je tema »rat i čovek« dovoljno iscrpljena i da su izloženi svi bitni idejno-filozofski pogledi o čovekovom odnosu prema ratu, autor se šire zadržava na tumačenju tzv. nacionalnih ratova i njihovih uzroka. Zanimljivo je da u klasifikaciji ratova uzima kao kriterijum samo borbu, ali to čini na način koji je veoma teško definisati. Za razliku od međusobnih sukoba pojedinaca, drugu kategoriju čine tzv. *grupni ratovi*, u koje spadaju porodični, profesionalni, politički (građanski) i nacionalni. Iz prirode nacionalnih ratova autor izvodi glavna obeležja rata kao društvene pojave. Uzročnike ratova svrstava u šest kategorija: ekonomske, lične (želja za slavom i vlašću), slučajne, ideološke, verske i oslobodilačke (borba za nezavisnost). Ekonomske uzroke posmatra u sklopu odnosa siromašnih i bogatih nacija, odnosno velikih i malih država. Siromaštvo i bogatstvo, kaže autor, nisu glavni kriterijumi na osnovu kojih se izvodi tačna klasifikacija »napadačkih nacija«. Glavni kriterijum je snaga, ali su merila te snage drukčija danas nego nekada. U prošlosti je snagu činio broj ratnika koji su se mogli mobilisati, ali su bila značajna i druga dva činioca: borbeni moral i ratna veština. U ratu, kaže general Ksifijas, veliki značaj je imala i cena života — koliko neko ceni život, odnosno za koju ekonomsku dobit je spreman da se izloži opasnostima. Prema mišljenju generala Ksifijasa, cena života za siromašnijeg je znatno manja jer nema šta da izgubi, čime autor gotovo do apsurdna dovodi svoj idealističko-pozitivistički koncept i stav.

Na pitanje — da li savremeni ratovi idu više u prilog bogatijim ili siromašnijim nacijama, autor odgovara da materijalne snage idu u prilog bogatijima, a psihičke siromašnijima. To se može reći i za susedne države. Ako je moć dva suseda različita, realno je očekivati da će se kod snažnijeg javiti osvajačke aspiracije prema slabijem, one koje izazivaju sukob, rat. Drugim rečima, veća je opasnost od izbijanja rata ako se međusobno graniče jača i slabija država, jer jača nacija putem rata postaje još snažnija. Svestan da takva »logika« vodi u besmisao, autor se ipak ograđuje: čim se jedna država proširi preko određene mere, u njoj se automatski javljaju centrifugalne sile koje je komadaju, odnosno mali susedi se udružuju, povezuju i sklapaju savezništva i tako se postiže ravnoteža.

U kategoriju opravdanih ratova autor svrstava, pre svega, ratove za nezavisnost. Sloboda je najveće čovekovo bogatstvo i zato nema te žrtve koju ne bi podneo da je stekne i očuva. Kada jedna nacija padne pod vlast tuđina, prirodno je da se iskoristi svaka prilika za sticanje nezavisnosti. To je suština svih razmišljanja o ratu, naglašava autor, ali odmah zatim čini apsurdnu digresiju proglašavajući Austro-Ugarsku primerom države u kojoj su ostvareni blagotvorni rezultati za sve nacije, što je već notorna besmislica.

## II

Razmatrajući sferu komandovanja, autor to ne čini iz svih aspekata i na svim stepenima, već samo kroz prizmu uloge starešina. Pri tome naglašava da vrednost jedne jedinice zavisi, pre svega, od vrednosti njenih starešina. Kakav je relativan odnos ta dva činioca? Polazeći od prirode vojske, koja je veoma složen organizam sa relativno homogenim skupinama koje funkcionišu na principima vojne hijerarhije, može se zaključiti da je vrednost starešine odlučujuća u opštem zbiru vrednosti jedinice. To, međutim, nije običan matematički zbir, već veoma složen odnos u kojem je uloga moralnih činilaca značajnija od uloge materijalne moći. Svaki komandant, kaže Ksifijas, nije odgovoran samo za usmeravanje potčinjenih; on je znatno više od toga — izvor psihičke snage svoje jedinice.

Da li svaki komandant dovoljno uvažava ta načela i koliko mu je vremena potrebno da bi osposobio svoju jedinicu za postizanje maksimalnih rezultata i u najtežoj situaciji? Odgovor je, verovatno, različit za pojedine stepene vojne hijerarhije, jer svaki od njih ima mnogo specifičnosti. Smatra se, na primer da komandanti nižih jedinica već posle dva meseca mogu biti sigurni da im jedinice vrede koliko i oni sami, što se ne može reći za više jedinice. Komandant (komandir) u manjoj jedinici deluje neposredno na borce, a u velikoj — pre svega na starešine, pa tek preko i kroz njih na vojnike. No, kako je svaki starešina »slučaj za sebe«, pretpostavljenom je teško da za kratko vreme uskladi njihove osobine sa svojim, pa je zato preporučljivo da sam bira potčinjene. Ukoliko mu se to ne dopusti, efikasnost njegovog rukovođenja će se ocenjivati »elementima koje su drugi izabrali i odredili i za koje on nije u potpunosti odgovoran«.

Smenjivanje oficira zbog nesposobnosti teška je moralna kazna i »profesionalna smrt«. Ako je komandant pravičan čovek, dugo će oklevati pre nego što donese takvu odluku. Uostalom, za takvu odluku treba imati i hrabrosti i čvrstine, jer se inače može dogoditi da posledice povuče sam komandant. Drugim rečima, moraju se razvi-

jati čvršće veze između potčinjenih i pretpostavljenih, čak i onda kada se javljaju problemi. Navikli smo da smatramo vojnom vrlinom kada pretpostavljeni brani svoje potčinjene, kaže Ksifijas. Međutim, to je ispravno samo do određene granice, jer se u suprotnom postiže negativan efekat.

Da bi odgovorio složenim i osetljivim svakodnevnim zadacima, starešina mora da poseduje određene karakterno-intelektualne osobine. Najznačajnije su: komandantska obdarenost, volja, hrabrost, obrazovanje, poznavanje taktike, iskustvo, dobro zdravlje i otpornost na fizičke napore, moral i odvažnost. Svaki čovek ima i dobrih i loših osobina, ali je njihov međusobni odnos od čoveka do čoveka različit. Kada pozitivne osobine izrazito pretežu, intervencija pretpostavljenih nije potrebna, bar kada je reč o izvršenju osnovnih zadataka, ali kada su posredi lenji, samoživi i neodgovorni oficiri pretpostavljeni starešina mora da bude krajnje strog.

Komandantska obdarenost (talenat) podrazumeva takva svojstva starešine kojima se postiže besprekorno funkcionisanje vojnog mehanizma u svim prilikama. Dobrog komandanta, kaže autor, karakterišu četiri bitne osobine: pravičnost, čvrsta psihička veza sa potčinjenima, strogost i sposobnost da pozitivno utiče na osobine svojih oficira. Komandant mora da razvija maksimalnu odgovornost i inicijativu svojih potčinjenih i da ih učini svojim saradnicima u izgrađivanju jedinice i izvršavanju svakodnevnih zadataka. Starešina hladnog karaktera i činovničkog mentaliteta koji je, povrh toga, opsednut sujetom i sadizmom, ne može da bude dobar komandant. Time se ne isključuje potreba za većom upornošću, odlučnošću, pa i strogošću. Neposedovanje odlučnosti je velika manjkavost starešina, koja se u miru još i može tolerisati do neke granice, ali je u ratu najčešće fatalna. Odlučnost pretpostavlja i određen stepen hrabrosti za preuzimanja odgovornosti, što je često gotovo isto toliko važno koliko i lična hrabrost u borbi.

### III

Ratnu veštinu general Ksifijas, kao i većina teoretičara na Zapadu, deli na strategiju i taktiku. Strategija je viši stupanj vojne nauke i u zavisnosti je od politike, a taktika se bavi načinom na koji niže jedinice vode oružanu borbu. Liniju razgraničenja čini divizija, mada i ona može biti elemenat strategije kada dejstvuje samostalno.

Jedna od prvih pretpostavki za razumevanje i izučavanje ratne veštine je poznavanje načela rata. Prema autorovom mišljenju, ona

su konstantna u svim epohama, bez obzira na evoluciju borbenih sredstava, što danas malo ko zastupa. Sintagmom »načela rata« general Ksifijas očigledno zamenjuje principe ratne veštine, ali je i u toj sferi ostao na pozicijama klasičnog tradicionalizma. Sva »načela rata« svodi u šest postulata: ekonomija snaga, koncentracija, iznenađenje, držanje rezervi, obezbeđenje i manevar, ali je najviše prostora posvetio obezbeđenju i manevaru.

Principe ekonomije snaga i koncentracije pisac razmatra u najužoj međusobnoj zavisnosti, što je uobičajeno gotovo u svim teorijskim razmatranjima problematike ratne veštine. Međutim, za razliku od »ekonomije snaga«, čiji je smisao u postizanju što većih rezultata sa što manje sredstava, princip koncentracije svodi na izbor težišta borbenih dejstava, odnosno na maksimalno grupisanje jedinica na onom delu fronta na kome se želi postići optimalan uspeh. Na taj način se ta dva načela međusobno i uslovljavaju i isključuju; ekonomija snaga je, kaže autor, negativna strana koncentracije. Ne možemo proći nekažnjeno ako gotovo sve snage rasporedimo samo na delu fronta na kome se odlučimo za koncentraciju, a ostatak podelimo na sva druga mesta, svuda pomalo. Zaboravlja se da protivnik nije statičan i da ne čeka da ga napadnemo onde gde mi to hoćemo i odlučimo, odnosno na delovima fronta na kojima grupišemo glavne snage. Čim oseti da smo na nekom delu fronta slabi i »tanki«, iskoristiće priliku da nas tu napadne i razbije. Zbog toga su grupisanje snaga, koncentracija i izbor težišta među najtežim iskušenjima za svakog komandanta, pogotovo velikih grupacija.

Načelo obezbeđenja je protivteža iznenađenju koje protivnik želi da postigne. Svođenje efekta iznenađenja na najmanju moguću meru podrazumeva smišljenu, opsežnu i dugoročnu akciju na svim stepenima. Najznačajnije aktivnosti su: prikupljanje obaveštajnih podataka o neprijateljevim namerama i pokretima; osmatranje neprijateljskih aktivnosti; razvijanje budnosti do najvišeg mogućeg stepena; najpogodniji raspored snaga. Sve one moraju da budu usklađene, pogotovo u visokim komandama i štabovima. Nekad je dovoljan samo jedan previd pa da se poremete sve aktivnosti i da nastanu teškoće.

Sve manevre autor svrstava u pet tipova: proboj, bočni manevar, manevar u obliku dvostrukog obuhvata (klešta), manevar po unutrašnjim pravcima i manevar posrednim dejstvima. Za razliku od maneva posrednim dejstvima, koji je najčešće predmet »velike strategije« i koji se sastoji u izbegavanju borbi sa glavninom protivnikovih snaga, manevar po unutrašnjim linijama primenjuju »države koje imaju centralni položaj prema protivnicima, a sastoji se u na-

padu glavnim snagama na jednu državu i odbrani od ostalih«. Tipičan primer manevra sa dvostrukim obuhvatom je maratonska bitka, u kojoj je Miltijad ojačao snage koje su izvodile dvostruki obuhvat konjicom i tako ostvario odlučujuće preimućstvo na bokovima i u pozadini, iako su ukupni efektivni Persijanaca, prema Herodotu, bili jači za oko deset puta<sup>3</sup>. Kao kuriozum, general Ksifijas navodi da je prvi poznati primer bočnog manevra u istoriji ratne veštine bitka kod Leuktre 371. godine pre n.e., u kojoj je tebanski vojskovođa i državnik Epamiononda izvojevao pobeđu nad brojčano nadmoćnijom vojskom Lakademonaca na taj način što je ojačao svoje levo krilo na račun desnog i tako ostvario nadmoć na mestu koje je odredio za izvršenje udara. To je prvi primer izražavanja težišta u izvođenju ratnih operacija, što se kasnije, kroz istoriju, modifikovalo i menjalo u skladu sa razvojem borbenih sredstava.

Razmatranje »načela rata« treba shvatiti, naglašava autor, samo kao opšti okvir u koji je moguće situirati strategiju i taktiku. Kod autora drugih zemalja broj načela je veći ili manji, ali je često u pitanju pojmovna zbrka ili nedorečenost. Britanci su se, na primer, opredelili za 10 načela, a Amerikanci za devet, ali pažljivija analiza pokazuje da se svi manje-više vrte oko istih stvari.

Prema Ksifijas, na strategiju utiču tri činioca: zemljište, more i vazduh. Očigledno je da je takav autorov rezon proistekao iz svođenja strategije na borbena dejstva krupnih formacija, čime je dovedena u pitanje celokupna koncepcija tretiranja rata kao integralne društvene pojave, ali je izvesno da on tu temu zaobilazi. Prema Ksifijas, strategiju zanimaju tri aspekta koji se tiču zemljišta: opšti oblik (reljef, veličina), kompleks saobraćajnica i »lokalni resursi«. Najznačajnije su saobraćajnice, jer čine glavnu »arteriju kojom se prema frontu i objektima upotrebe prebacuju sve snage i sredstva jedne zemlje«. Primat drže automobilski saobraćaj i putne komunikacije, ali se ne isključuje ni upotreba železnica, iako u savremenim uslovima znatno manje — lako se može napadati iz vazduha, a opravke su složene i skupe. Mnogi štabovi, kaže autor, još uvek daju prvenstvo železnici nad automobilskim saobraćajem, ali je to više ostatak tradicionalnog nego što je posledica racionalnih procena i uvažavanja dubokih promena u materijalnoj sferi.

---

<sup>3</sup> Maraton, ravnica na oko 40 km severno od Atine, na kojoj je 490. g. pre n.e. atinski vojskovođa Miltijad odneo pobeđu nad Persijancima. Glasnik Filipid je trčao u Atinu da odnese vest o pobiđi. Uspeo je da dođe do grada i saopšti vest, ali se srušio mrtav od iscrpljenosti. U spomen na taj događaj osnovane su docnije maratonske trke — jedna od najtežih atletskih disciplina (staza je duga 42,1 km).

Za razliku od kopna, more ima dvojaku funkciju za strategiju: kao vodeni put (saobraćajnica) i kao otvoreni front. U zemljama sa velikim morskim granicama ili naglašenim pomorskim položajem, more je jedan od najznačajnijih činilaca strategije, pogotovo ako njime moraju da održavaju veze sa saveznicima. To nameće složene teškoće, osobito ako se moraju odvajati jače snage koje će da štite otkrivene i prohodne delove na obalskom području. S obzirom na to, ratna mornarica dobija dva osnovna zadatka: da štiti pomorske saobraćajnice i da podržava snage koje dejstvuju na kopnu.

Razmatrajući različite medijume (kopno, more, vazduh), autor nije išao dalje od poznatih opservacija. Umesto da dublje i sveobuhvatnije analizira odnos strategije i geografije, posebno onih medija koji najneposrednije utiču na način vođenja rata i oružane borbe, ostao je na razini udžbenika za vojne škole.

#### IV

Strategija, kaže autor, prihvata dva osnovna vida dejstva: napad i odbranu. Ako se apstrahuju primeri strategijskog lukavstva, može se reći da rat dobija ona strana koja ima nadmoćnije snage. Međutim, treba imati na umu da protivnici ne upotrebljavaju sve svoje potencijale u isto vreme. Država koja napada (agresor) razvija najveći deo svojih snaga u prvoj polovini rata, za razliku od napadnute zemlje, koja to čini u drugoj polovini. Prirodno, kaže autor, pobjeda se može postići jedino napadom, ali iz toga ne treba zaključiti da je napad jači vid borbe. Naprotiv, jači vid borbe je odbrana, jer je »napadač obavezan da se nezaštićen nosi sa vatrenim dejstvom dobro zaštićenog branioca«. Prema tome, ako je razlika u odnosu snaga velika, napadač će stalnim preduzimanjem napada postajati sve slabiji od branioca i to će ići tako dok ne bude prinuđen da obustavi napad i pređe u odbranu. Inicijativu tada preuzima branilac. Pretpostavka je, naglašava autor, da je moral obeju strana približno podjednak; u protivnom je upoređenje nerealno.

Izvođenje napada može se olakšati upotrebom vazdužnodesantnih i padobranskih jedinica u protivnikovoj pozadini. Dubina spuštanja desanta zavisi od njegove jačine i mogućnosti dejstava snaga sa fronta, ali razdaljina ne bi trebalo da bude veća od one koja se može savladati za tri dana. U protivnom, moguće je da bude uništen pre nego što stignu snage sa fronta.

Za razliku od napada, odbrana je prinudni vid borbe za koji se odlučujemo kada nam nedostaju snage. Tačnije rečeno, odbrana je

prelazni period između dva napada, a primenjuje se kada višoj komandi treba stvoriti vreme za koncentrisanje snaga radi preduzimanja novog napada. U tom slučaju, o odbrani se često govori kao o pasivnoj radnji u kojoj se inicijativa prepušta protivniku. Sa psihološkog stanovišta, kaže autor, ona najčešće izaziva nervozu jer se branilac iscrpljuje neprekidnim iščekivanjem napada, a nepovoljno utiče i na moral. Izlaz iz takve situacije je ponovni napad. Ako se ne može izvesti jačim snagama i na većem delu fronta, nužno je preduzimati manje protivnapade, s tim što se moraju temeljno pripremiti i što ih valja izvoditi sa najvećom odlučnošću.

Poslednji deo studije general Ksifijas posvećuje tzv. velikoj strategiji. Prema njemu, ona se često brka sa spoljnom politikom, što ne znači da sa njom nije u čvrstoj vezi. Međutim, to nije sinonim za spoljnu politiku. Velikom strategijom, kaže autor, nazivamo, u najopštijem smislu reči, odnos sa drugim zemljama, sklapanje savezništava, uspostavljanje saradnje i uzajamnih veza od vitalnog značaja za vođenje rata. Takve savezničke veze se mogu uspostaviti blagovremeno, već u miru, a mogu i u toku rata »na temelju stvorene situacije«. U prvom slučaju, kada je reč o tzv. pripremljenim savezništvima, regulišu se najznačajnija strategijska pitanja: način i vreme objavljivanja rata, utvrđivanje veličine vojnih efekativa koji će učestvovati u izvođenju ratnih operacija, modaliteti međusobnog slanja naoružanja i opreme, način podele zauzetih teritorija i dr. Primer savezništva nastalog u ratu je stvaranje antihitlerovske koalicije u drugom svetskom ratu, ali ih ima mnogo više. Pri tome se mogu, ali i ne moraju, poštivati određena načela velike strategije. Autor ih nabroja ovim redom: 1. podeli pa vladaj; 2. izazivanje nemira; 3. ostvarivanje ravnoteže snaga; 4. načelo manjina. Izuzev prvog, koje je poznato još od najstarijih vremena i koje je osobito vešto primenjivala Velika Britanija, ostala načela velike strategije imaju posebna obeležja. Izazivanje nemira se primenjuje, na primer, onda kada jedna država želi da destabilizuje svog protivnika kako bi time postigla ciljeve, a svrha načela ravnoteže snaga je u tome da se u nekom području sveta uspostavi takav odnos vojne moći koji će onemogućiti bilo čiju hegemoniju. Autor tvrdi da je to načelo primenjivala Velika Britanija u prvom i drugom svetskom ratu na evropskom kontinentu, pa je tako i postalo jedan od postulata evropske politike, mada datira još iz prve decenije XIX veka, iz vremena kada su mnoge evropske države sklopile sporazum protiv Napoleona. Aktuelnost tog načela, smatra autor, očigledna je i danas, mada su njegova obeležja i manifestacije bitno drukčiji nego ranijih decenija. No, to вреди i za druga načela.